

VILÁG- TÖRTÉNET

10. (42.) évfolyam 2020. 4.

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **KRAJCZÁR GYULA**
A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁG TERÜLETI ÖNKÉPE
- **SÁRKÖZI ILDIKÓ GYÖNGYVÉR**
A TÖRTÉNET FOLYTATÓDIK
- **BELLÉR-HANN ILDIKÓ**
UJGUR IDENTITÁSNARRATÍVÁK KÍNÁBAN
A „REFORM ÉS NYITÁS” IDŐSZAKÁBAN
- **RÉVÉSZ ÁGOTA**
A PEKINGI OPERA MINT A NEMZETÉPÍTÉS ESZKÖZE KÍNÁBAN
- **TREBITSCH PÉTER – FENG LIJUAN**
A JAPÁN-ELLENES HÁBORÚ EMLÉKEZETE MINT A HATALMI
LEGITIMÁCIÓ FORRÁSA A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN
- **SZÁVA BORBÁLA**
AZ ANGKORI BIRODALOM EMLÉKEZETE ÉS A KHMER NEMZETI
IDENTITÁSTUDAT ALAKULÁSA

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Nemzetépítés és nemzeti identitás, emlékezetpolitika és történelmi emlékezet Kelet- és Délkelet-Ázsiában (Vámos Péter)	501
<i>Tanulmányok</i>	
Krajczár Gyula: A Kínai Népköztársaság területi önképe	507
Sárközi Ildikó Gyöngyvér: A történet folytatódik. Nemzetépítés, történetírás és örökségesítés Kínában	533
Bellér-Hann Ildikó: Ujgur identitásnarratívák Kínában a „reform és nyitás” időszakában	559
Révész Ágota: A pekingi opera mint a nemzetépítés eszköze Kínában	581
Trebitsch Péter – Feng Lijuan: A Japán-ellenes háború emlékezete mint a hatalmi legitimáció forrása a Kínai Népköztársaságban	605
Száva Borbála: Az Angkori Birodalom emlékezete és a khmer nemzeti identitástudat alakulása	635
<i>Szemle</i>	
Zsidó menekültek Sanghajban, 1933–1947 (Mervay Máttyás)	659
Diktátorok és diktatúrák a Karib-térségben (Katona Eszter)	663

Jelen számunkat Vámos Péter szerkesztette

Zsidó menekültek Sanghajban, 1933–1947¹

Sanghaj modern kozmopolita nagyváros, a Kelet és a Nyugat különös elegye, a két háború közötti kapitalizmus egyik szimbóluma és a Kínai Kommunista Párt szülővárosa. A kezdetektől fogva bevándorlók célpontja volt, legyenek azok gyarmatosító hatalmak alattvalói, éhínségtől és háborútól űzött kínai parasztok vagy éppen európai menekültek. A szerény provinciális városka a 19. század közepi brit–francia imperialista előrenyomulást követően vált jelentős kereskedelmi lerakattá, majd a 20. század első évtizedeiben valódi globális metropolisszá. Míg a Jangce-parti világváros külföldiek által igazgatott, területen kívüli negyedei (*settlement*) virágoztak, a Középső Birodalom hátszaga történelme egyik legturbulensebb időszakát élte át. Az utolsó császári dinasztia összeomlását követő republikánus próbálkozások hadurak véres beharcaiá váltak, amelyeket rövid évtizednyi viszonylagos stabilitás után japán invázió, majd ismételt polgárháború követett. A Sanghajhoz hasonló, úgynevezett szerződéses kikötők külföldi enklávéi sokáig amolyan örökké változó koloniális szigeteket képeztek az óslakosok tengerében, az üldözött közép- és kelet-európai emigránsok, valamint a japán megszállás kihívásai végérvényesen felforgatták a helyiek korábbi életét. Ebbe a felbolydult világba kalauzolja az olvasót Irene Eber *Jewish Refugees in Shanghai 1933–1947: A Selection of Documents* című könyve.

Irene Eber izraeli sinológus a sanghaji zsidó menekültek tudományos kutatásának egyik legfontosabb alakja. A közelmúltban, 2019-ben elhunyt, német származású tudós a Jeruzsálemi Héber Egyetem professzoraként fáradhatatlanul foglalkozott a zsidó–kínai kapcsolatok történetével. Az 1929-ben, Halléban született Eber és családja 1938-ban Lengyelországba kényszerült távozni, ahol egy kisvárosban bujkálva vészeltte át a világháborút. A 2000-es években visszatért gyermekkori élményeinek helyszínéhez,² majd életének utolsó évtizedében két jelentős kötetet is publikált a sanghaji zsidó menekültekről.³ A hosszú élete során felhalmozott, ma a Jad Vasem Intézetben őrzött gazdag forrásgyűjteménye sok, a mai napig nem publikált anyagot tartogat még a kutatók számára.

A sanghaji zsidó közösségek, különösen a náci üldöztetés elől menekülő sorsa iránt a háború vége óta nagy az érdeklődés. A túlélők – az 1940-es években írt – memoárjait azonban csak az 1970-es évektől kezdték tudományos, távolságtartó munkák értelmezni,

1 *Jewish Refugees in Shanghai 1933–1947: A Selection of Documents*. Ed.: Eber, Irene. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2018. 718 p. (Archive of Jewish History and Culture / Archiv jüdischer Geschichte und Kultur, 3.)

2 Eber, Irene: *The Choice: Poland, 1939–1945*. London, 2004.

3 Eber, Irene: *Voices from Shanghai: Jewish Exiles in Wartime China*. Chicago, 2008; Eber, Irene: *Wartime Shanghai and the Jewish Refugees from Central Europe: Survival, Co-Existence and Identity in a Multi-Ethnic City*. Berlin–Boston, 2012.

kontextusba helyezni. Noha a téma a mai napig kuriózumnak számít, az 1990-es évektől egyre nagyobb számban megjelenő visszaemlékezések, a túlélőkkel készített interjúk és a különféle dokumentumfilmek mind szélesebb közönséget érnek el. Mindeközben egyre több szakmai feldolgozás is születik, amelyek a japán és a kínai hatóságok menekültekhez fűződő viszonyát vizsgálják, illetve olyanok, amelyek az emigránsok történetét a diaszpórák értelmezési keretében mutatják be.⁴ Eber könyve, bár érthető módon valamiképp táplálkozik az üldöztetéskor megélt személyes tapasztalatokból, mindenképpen a szakmai megközelítést és módszertant képviseli.

Most ismertetendő, hiánypótló referenciamunkájában Eber nem a narratív megközelítést választotta, inkább dokumentarista történelmet akart írni. Elsődleges források segítségével, a résztvevők és a kívülállók perspektíváiból nyújt bepillantást az újonnan érkezettek fogadtatásának részleteibe: 184 dokumentum mutatja be a zsidó menekültek történetét. A tematikusan rendezett nyolc fejezetet egy közel félszáz oldalas bevezető tanulmány előzi meg, amelyben Eber alaposan, de lényegre törően vázolja a sanghaji közeget, a helyi zsidó közösségek típusait, valamint a zsidók helyzetét Németországban és Ausztriában. Az elkerülhetetlenül felmerülő kérdések megválaszolásához idővonal, térkép, az utcanevek és a zavarba ejtően sok segélyszervezet rövidítéseinek listája nyújt segítséget. A munka legvégén fotóanyag található, a gazdag bibliográfia pedig a további kutatásokhoz szolgál kiindulópontul.

Az ambiciózus projekt komoly döntések elé állította a szerzőt, elsősorban a források kiválasztását illetően. A szövegeket az eredeti nyelven közli a kötet, a német nyelvűeket időnként angol nyelvű kivonat kíséri, míg az orosz, kínai, jiddis és héber dokumentumok mellett alapos angol fordítás is található. A közölt dokumentumok műfaji és nyelvi sokszínűsége, valamint a szerzők háttérének változatossága a sanghaji zsidó közösség heterogenitását tükrözi. A kötetben személyes levelek, hivatalos jelentések, emlékiratrészletek, korabeli újságcikkek, sőt versek is szerepelnek. Az utóbbi két forrástípus beemelése – melyeknek egy-egy fejezetet szentel (6., illetve 7. fejezet) – jól mutatja Eber sajtó és kultúra iránti érdeklődését. Ezzel szemben a menekültek önszerveződéséről már sokkal kevesebb információt közöl. A szövegek szerzői között találjuk a sanghaji tehetős zsidó közösség vezetőit, de megjelennek a nemzetközi settlementben hatalmat gyakorló britek, a szervezkedő náci németek, az amerikai zsidó szervezetek lelkes munkatársai és a frissen érkezett menekültek is. Ugyanakkor a japánokkal együttműködő néhány újságíróat leszámítva kínai alig szerepel a kötetben. A várost a háború idején irányító japán hatóságok tevékenysége vagy a nem németül – hanem csehül, lengyelül, magyarul – író közép-európai szekuláris zsidók szintén kívül estek a kötet látókörén. Nem jelennek meg például azon japán diplomata és egyéb tisztviselők belső iratai sem, akik segítették a kiszolgáltatottak életét. A kelet-közép-európai személyek valódi etnikai hovatartozása pedig – méltó magyarázat híján, és mivel csak angol vagy német nyelven írt szövegeik révén szerepelnek – nagyrészt láthatatlan marad. A kétségtelenül bonyolult és gyorsan változó közép-európai etnikai identitások és viszonyok ismerete alkalmanként apró pontatlanságokat eredményez a magyarázó jegyzetekben (ilyen például Moritz Feder sanghaji rendőr, a helyi Csehszlovák Kör tisztségviselőjének 1917-es „szlovákiai” születése). Mindazonáltal a válogatás így is impozáns, még ha tükrözi is a szerző szubjektív megfontolásait.

A laza kronologikus rendbe állított nyolc fejezet négy nagyobb egységre osztható. Az 1–3. fejezet Sanghajjal mint úti céllal és a megtelepedés helyszínével, a 4. és az 5. fejezet

⁴ Magyarul lásd például: Vámos Péter: Távoli menedék. Közép- és kelet-európai zsidó menekültek Sanghajban a második világháború idején. In: *Világtörténet*, 27. (2005) 3–4. sz. 72–85.

a háborús várossal és a „gettóval” foglalkozik, a 6. és a 7. fejezet az emigráns kultúrára és sajtóra fókuszál, a 8. fejezet pedig kitekintést nyújt a háború utáni állapotokra.

Az első fejezet az 1930-as évek végén a sanghaji elit körében zajló, a nincstelének befogadásáról szóló vitát járja körül, bemutatva a különböző csoportok képviselőinek álláspontjait. Különösen érdekes lehet az olvasó számára a Jünnan-terv (Yunnan), amelynek megvalósulása esetén a csungkingi (Chongqing), úgynevezett „szabad” kínai kormány zsidó bevándorlókat telepített volna le az ország egyik elszigetelt, délkeleti tartományában (26. dokumentum).

A második fejezet a menekültekkel kapcsolatos felfogások közlésével folytatja az első fejezetben vázolt, gyakran ellenséges nemzetközi politikai és humanitárius közeg bemutatását. Meggyőző adalékokat nyújt a menekült fogalmának meghatározása körüli bizonytalanságokról az olasz hajózási társaság, a Lloyd Triestino ügynökének levele (35. dokumentum). A magyar származású Komor Pál, aki a sanghaji kikötőben partra szállt üldözöttek legkorábbi szervezett segítségével letagadhatatlan szerepet játszott, csak futólag szerepel a fejezetben. A rászorulókat megsegítésére alakított Nemzetközi Bizottság (International Committee) alapítója és irányítója csak a 3. fejezetben bukkan fel egy lábjegyzet erejéig, ott is az amerikai Joint Distribution Committee (JDC) segélyszervezet képviselőjének meglehetősen egyoldalú, a helyi vezetést kritizáló jelentésével kapcsolatban (62. dokumentum). A kiheresztelkedett Komor, aki őslakos „Shanghaiander” -ként és a magyar diaszpóra informális vezetőjeként közvetített a helyi, nem zsidó közép-európaiak, a brit koloniális elit és a zsidó közösségek között, talán megérdemelt volna egy tőle származó dokumentumot. Szintén itt kell megemlíteni egy apró tévedést is, amely egy magyar származású testvérpár két tagját cseréli fel. Valójában nem az ez idő tájt szintén a „Kelet Párizsában” tartózkodó gépészmérnök Kelen Aladár, hanem bátyja, az üzletember és volt osztrák konzul Ernő (Ernst) vett részt a Komor-féle Nemzetközi Bizottság megalapításában (98. lábjegyzet).

A harmadik fejezet a menekültek második hullámával, a lengyelországi zsidók érkezésével és fogadtatásával foglalkozik. A Litvánián és a japán Kobe városán át Sanghajban révbé ért túlélők részben holland vízumuknak, részben Szugihara Csiune kaunasi japán konzul jóindulatának köszönheték menekülésüket. Eber, talán személyes érdeklődése révén, valamelyest túlértékeli az 1941-ben Sanghajba érkezett ortodox lengyel zsidók szerepét, amennyiben hasonló súlyúként kezeli őket, mint a náluk tizenhétszer nagyobb létszámú német ajkúakat. Mindezekkel együtt az itt felsorakoztatott dokumentumok jól megvilágítják a már korábban Sanghajban élő orosz és német nyelvű csoportok, valamint a frissen érkezettek közötti, az erőforrások megszerzéséért folytatott küzdelem során kibontakozó konfliktusokat.

A negyedik fejezet *A háborús Sanghaj társadalmi és gazdasági intézményei* címet viseli. A legérdekesebb forrás itt kétségkívül Laura Margolis, a JDC képviselőjének jelentése a japán hatóságok és a különféle segítőbizottságok egymás közti viszonyáról (89. dokumentum). Magyar szempontból különösen figyelemreméltó a korábban Budapesten végzett és ott praktizáló bőrgyógyász, Reisz Frigyes (Frederick Reiss) itt közölt jelentése. A menekültügyi bizottság (Committee for the Assistance of European Jewish Refugees) orvosi testületének működéséről írt beszámolójában Reisz említést tesz két másik magyar orvosról is, akik feltehetően maguk is üldözöttként érkeztek, majd a menekültek között Sanghajban is orvosi tevékenységet folytattak (76. dokumentum).

Az ötödik fejezetben fontos részleteket ismerhetünk meg az antiszemitizmus helyi megjelenési formáiról, valamint a zsidó menekültek körében csak gettónak nevezett, úgynevezett „kijelölt terület” (*designated area*) létrehozásáról, ahová 1943-ban a japánok a hontalan menekülteket költöztették. A megszálló japán, kollaboráns kínai és náci német szerzők

propagandisztikus írásai mellett képet kapunk arról is, hogy a japán hatóságok miként alkalmazták a „gettó” felügyelőiként az orosz zsidó közösség tagjait.

A hatodik fejezet az emigráns sajtóval foglalkozik. Itt gazdag válogatást kapunk a kivándorolt újságírók által írt német, héber és jiddis nyelvű cikkekből. Az osztrák és németországi zurnalisztikai hagyomány befolyása azonnal tetten érhető. A bukovinai születésű, magyar anyanyelvű és a bécsi pszichoanalitikai körökben ismert Adolf J. Storfer, a *Gelbe Post* alapító szerkesztője méltán élvez kiemelt figyelmet. Storfer 1939-ben, a háborús metropolisz talán legszínvonalasabb lapjában megjelent cikke eltér az emigráns lapok tipikus írásaitól, mivel az európai közösségen túl komoly figyelmet szentel a kínai földönfutók sorsának és a japán hatóságok irántuk tanúsított bánásmódjának (46. dokumentum). Eber csak lábjegyzetben hivatkozik Frank László bécsi-budapesti menekült-újságíró sanghaji sajtót áttekintő cikkeire, és nem említi a Frank és társai által alapított, Közép-európai Írók és Újságírók Demokratikus Egyesülete nevű szervezetet, amely a háború után a progresszív zurnalisztákat tömörítette.

A hetedik fejezet a kultúrával, a szórakoztatással és benne a színházzal foglalkozik. Az itt közölt dokumentumokban főként a magasabb kultúráról esik szó. A recenzióban felmerül, hogy miért nem szerepelnek sportról és népszerűbb szórakoztatásról tudósító források is. Ebben a fejezetben is túlzottan tűnik a jiddis nyelvű, a lengyelországi menekültekkel kapcsolatos szövegek aránya a német ajkú közép-európaiaktól származó és róluk szóló dokumentumokhoz képest. Érdekességként érdemes kiemelni, hogy a számos színikritika mellett helyet kapott Horst Levin, a sanghaji menekült rádiózás vezéralakja egyik műsorának szövegkönyve is (145. dokumentum).

A nyolcadik, utolsó fejezet a háború végeztével előálló új helyzetet ismerteti. Habár kevés szó esik a tulajdonképpeni távozásról (a dokumentumok túlnyomó többsége 1946 előtt keletkezett), a fejezet pontos képet ad a háború befejezésének az emigránsok életére gyakorolt hatásáról. Az itt szereplő írások jól illusztrálják a „visszatelepülés vagy továbbállás” (*zurückwandern oder weiterwandern*) dilemmáját: vajon sikerül-e az ismét polgárháborúba süppedő Kínából az egykori európai otthonokba vagy az áhított Palesztinába, esetleg az újonnan megnyíló Ausztráliába vagy Kanadába vándorolni? Az áttekintett periódus az 1948. évvel zárul, amikor az Egyesült Államok megnyitotta kapuit a holokauszt-túlélők előtt.

Irene Eber utolsó nagyszabású tudományos munkája kétségtelenül jelentős mértékben hozzájárul a sanghaji zsidó menekültek történetének dokumentálásához. A gazdag lábjegyzetekkel, gyakran enciklopédikus részletességű magyarázatokkal ellátott kötet több mint pusztán dokumentumgyűjtemény, gyakorlatilag referenciamunka. A tiszta szerkezet és az állandó keresztivatkozások aprólékos szerkesztői munkáról árulkodnak, aminek eredményeképpen a kötet bárki számára könnyen használható. Meggyőződésem, hogy mind a holokauszttal, mind a közép-európai emigrációval, menekült- és diaszpórákérdésekkel, mind pedig a modern zsidó, illetve kínai történelemmel foglalkozók haszonnal forgathatják az Irene Eber által jegyzett kötetet. Bízom benne, hogy e munka révén mind többen ismerik meg a sanghaji zsidó közösség történetét, ami egyben lehetőséget nyújt a közép-európai történelem egyik fontos fejezetének új szempontú vizsgálatára is.

Mervay Mátyás*

* A szerző a New York-i Egyetem Történelem Tanszékének doktorjelöltje (Department of History, New York University, King Juan Carlos I of Spain Center 53 Washington Square South, New York, New York 10012, matyas.mervay@nyu.edu).

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáman: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4., telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban (1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2020-as évfolyamának megjelentetését a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap